

До визначення критеріїв жанрової типології українського okazіонально-обрядового фольклору

Ігор ГУНЧИК

Кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник Інституту франкознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: hunchyki@gmail.com

У статті розглянуто проблему розрізнення і виділення трьох основних жанрових типів українського okazіонально-обрядового фольклору – народної молитви, замовляння і примовки. На думку автора, головним критерієм диференціації цих жанрів є втілена у творі ідея божества, що художньо реалізована в божественному персонажі на рівні поезики, яку В. Пропт вважав першою ознакою для визначення і характеристики жанрового типу. У народній молитві, на відміну від замовляння і примовки, безпосередню участь у наданні допомоги адресатові утилітарно-сакрального твору бере не сам виконавець фольклору, а божество в образі фольклорного персонажа, священний статус якого, за народними переконаннями, є джерелом сили й могутності. Натомість у замовляннях і примовках під час словесного впливу безпосередню допомогу надає знахар, який покладається на власні сили і внутрішні людські ресурси. Свої висновки дослідник ілюструє okazіональними зразками від вроків, взятих із відомих фольклорних збірок.

Ключові слова: okazіонально-обрядовий фольклор, народна молитва, замовляння, примовка, структура, форма, божество, персона.

Порушувати в українському уснословеснознавстві проблему розрізнення жанрових типів фольклору на початку ХХІ ст., коли майже всі жанри та види народнопоетичної творчості з'ясовано та дефінійовано, здавалося б, дещо невчасно і навіть запізно. Однак для okazіонально-обрядового фольклору, до якого входять різноманітні за формою і змістом, але генетично й типологічно споріднені групи утилітарно-сакральних утворень, такий підхід і аспект досліджень є дуже актуальним і логічно зумовлений сучасним станом розвитку фольклористики як науки.

Майже століття тому про жанрову типологію okazіонально-обрядового фольклору взагалі не йшлося. Хоч і на той час вже існували теоретичні праці О. Потебні¹, Н. Крушевського², з'явилася збірка матеріалів П. Єфименка³, вчені-фольклористи констатували про важкодоступність фольклорного okazіонально-обрядового матеріалу та його недостатнє наукове опрацювання. Ю. Яворський – один із них, упорядкувавши та видавши 1915 р. у Москві добірку утилітарно-сакральних текстів під назвою «Заговори и апокрифические молитвы по карпато-русским записям XVIII и нач. XIX в.», у передмові до неї із цього приводу зазначав, що народні за-

¹ Потебня А. Малорусская народная песня по списку XVI в. – Воронеж, 1877. – 146 с.

² Крушевский Н. Заговори как вид русской народной поэзии. – Варшава, 1876.

³ Ефименко П. Сборник малороссийских заклинаний. – Москва, 1874.

мовляння і заклинання є найскладнішими і найневловимішими з усіх видів української усної словесності, а через те, на відміну від колядок та весняних, весільних, похоронних обрядів і пісень, залишаються найменш відомими й розробленими у вітчизняній науці⁴.

З того часу ситуація з дослідженням цього виду фольклору суттєво змінилася. Крім того, за тривалий час українська фольклористика нагромадила й оперує багатим фактичним матеріалом, який опубліковано у різних наукових збірниках, виданнях і який, що важливо, порівняно віднедавна перестав бути важкодоступним для дослідників. Відтак ситуація, що склалася в українській фольклористичній напrikінці ХХ – на початку ХХІ ст. створила сприятливі умови для початку якісно нового рівня його наукового освоєння – жанрового дослідження магіко-сакрального фольклору.

Важливість студій над виділенням жанрових типів і подальшим вивченням окремих жанрів оказіональної словесності пояснюється особливим статусом цих текстів у жанрово-родовій системі українського фольклору. Народні молитви, примовки, замовляння та інші типологічно споріднені утворення – це всепроникне сакральне слово, яке існує не тільки у вигляді окремого оказіонально-обрядового виду народної творчості як цілісного корпусу текстів, але й яке органічно вплелося в календарний і родинний ритуальні комплекси й обряди, стало невід'ємним структурним чи композиційним елементом народної легенди, казки, балади та інших позаобрядових жанрів. На відміну від позаобрядових зразків, які відірвалися від свого підґрунтя, позбулися своїх початкових зв'язків і набули значення жанрів художнього фольклору, а новіша естетична функція усунула на задній план їх первісну ідеологічну й практично-утилітарну функцію, жанрові утворення оказіонально-обрядової словесності значно довше, ніж який-небудь інший вид фольклору зберігали і зберігають ознаки свого первісного походження. В українському фольклорі вони існують у тих же умовах, які спричинилися до їх появи. Саме завдяки цим рисам, на думку В. Петрова, утилітарно-сакральні утворення можуть мати велике значення при дослідженні історичного розвитку всього українського фольклору⁵.

Перехід до нового жанрового напрямку досліджень у вітчизняній фольклористичній задекларувала у 2004 р. О. Лабащук своєю монографією⁶ про структуру, побутування і функції української примовки – одного з основних жанрів оказіонально-обрядової словесності. І якщо сьогодні виокремлення примовки з-посеред інших жанрів магіко-сакральних утворень уже не викликає заперечень і особливих труднощів, хіба що незначних доповнень і коректив, то проблема розрізнення таких двох інших чільних жанрів, як народної молитви і замовляння, в українській фольклористичній взагалі ще не з'ясована.

З огляду на це, звернемося до конкретного фольклорного матеріалу і розглянемо цю проблему, скажімо, на прикладі утилітарно-сакральних творів від вроків (пристріту) – одного з багатьох функціонально-тематичних різновидів лікувального оказіонально-обрядового фольклору, який і дотепер побутує в усіх етнографічних регіонах України. Уроками, як твердить дослідниця народної медицини З. Болтарович, українці називають неміч від «ліхого ока», тобто погляду недоброї людини, власне, негативну енергію, яку випромінювали злі, роздратовані люди, що впливали на інших, викликаючи хворобливі явища – психічну депресію, слабкість, болі тощо⁷. Інший авторитетний учений – М. Сумцов, аналізуючи етіологію

⁴ Яворський Ю. Заговори и апокрифические молитвы по карпато-русским рукописям XVIII и нач. XIX в. // Русский филологический вестник. – 1915. – С. 1–31.

⁵ Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу). – Мюнхен, 1947 (На правах рукопису). – С. 14.

⁶ Лабащук О. Українська примовка: структура, побутування, функції. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 156 с.

⁷ Болтарович З. Українська народна медицина: Історія і практика. – К.: Абрис, 1994. – С. 316–317.

подібних недуг, розрізняв хвороби «з очей» і «уроки». Якщо перша, на думку дослідника, передавалася поглядом, то другу зумовлювало слово, сказане зі злим наміром або й випадково – «в таку хвилину»⁸.

Серед усього фольклорного масиву функціонально-тематичного різновиду текстів від вроків можна виділити кілька типів творів, на варіанти яких натрапляємо в різних фольклорних збірниках. Перший тип є найбільш поширеним. Його демонстраційним зразком може бути таке оказіональне утворення:

Уроки, урочища,
престріти, престрітища!
Хоть най будут уроки чоловічі,
хоть най будут уроки жіночі,
хоть най будут уроки парубочі,
хоть най будут уроки хлоп'ячі,
хоть най будут уроки дівочі,
хоть най будут уроки дівчачі, –
Аби зниділи,
як нидіє віск на вогні,
піна на воді, роса на траві,
Так аби зниділи від чистого,
молитваного хрещеного (імярек)!⁹

Композиційна структура цього апелятивного (А) утилітано-сакрального тексту від вроків складається з шести складових частин: двох формул звертання (Vocativ) – *Уроки, урочища* (1Vc), *престріти, престрітища* (2Vc); формули гадання (Hariolativ) із додатковим повторювальним компонентом – *Хоть най будут уроки чоловічі./хоть най будут уроки жіночі./хоть най будут уроки парубочі./хоть най будут уроки хлоп'ячі./хоть най будут уроки дівочі./хоть най будут уроки дівчачі* (Hr); двох формул побажання (Optativ), зокрема однієї двочленної з потрійним зіставним виразом – *Аби зниділи./як нидіє віск на вогні./піна на воді, роса на траві* (1Op), а другої одночленної – *Так аби зниділи* (2Op); формули адресата (Adresat) – *від чистого, молитваного хрещеного (імярек)* (Ad). Структурна схема фольклорного тексту:

A / 1Vc + 2Vc + Hr + 1Op + 2Op + Ad /

До другого типу оказіонально-обрядових текстів від вроків, який також використовують в українській магіко-сакральній практиці, належить зразок твору зі збірника П. Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», що його включила професор М. Новикова до книги «Українські замовляння»:

Ішов святий Петро і Павел
з Пресвятою Богородицею
високих гір ворочати,
вниз води спускати,
з раба Божого Івана
уроки, примовок знімати:
Чоловічих і жіночих,
парубочих і дівочих,
дитячих, вітряних, водяних,
подуманих і примовлених;
З очей карих, з очей синіх,
з очей красних, з очей білих.
Ви зорі-зоряниці, Божі помічниці,
я річчю, а ви поміччю!¹⁰

⁸ Болтарович З. Українська народна медицина: Історія і практика... – С. 26–27.

⁹ Ви, зорі-зоричі... Українська народна магічна поезія (Замовляння). / Упоряд. М. Василенка, Т. Шевчук; передм. М. Василенка. – К.: Молодь, 1992. – С. 62.

¹⁰ Українські замовляння / Упоряд. М. Москаленко. Авт. передм. М. Новикова. – К.: Дніпро, 1993. – С. 94.

Композиційна структура цього типу okazіонального експлікативно-апелятивного (E, A) утворення складається з таких складових одиниць: двочленної формули суб'єкта (Subjekt) із парним і одиничним компонентами – *Петро і Павел, Пресвятая Богородиця* (2,1Sb); формули руху (Motativ) – *ішли* (Mt); трьох формул дії (Aktiv) – *високих гір ворочати* (1Ak), *вниз води спускати* (2Ak), *уроки, примовок знімати* (3Ak); формули адресата (Adresat) – *з раба Божого Івана* (Ad); двох формул гадання (Hariolativ) – *чоловічих і жіночих, парубочих і дівочих, дитячих, вітряних, водяних, подуманих і примовлених* (1Hr), *з очей карих, з очей синіх, з очей красних, з очей білих* (2Hr); формули звернення (Vocativ) – *ви зорі-зоряниці* (Vc); апелятивної формули величання (Glorifikativ) – *Божі помічниці* (Gl); формули суб'єкта (Subjekt), виконавця фольклорного твору – *я* (Sb); експлікативної формули мовлення (Orativ), у якій базовий дієслівний компонент (*звертаюся з*) імпліцитно не виражений – *річчю* (Or); формули звернення (Vocativ) – *ви* (Vc); апелятивної формули прохання (Rogativ) із імпліцитно не вираженим дієслівним компонентом (*допомагайте*) – *поміччю* (Rg). Структурна схема фольклорного тексту:

$$E / 2,1Sb + Mt + 1Ak + 2Ak + Ad + 3Ak + 1Hr + 2Hr / + \\ A / Vc + Gl / + E / Sb + Or / + A / Vc + Rg /$$

Серед українських okazіонально-обрядових творів від вроків можна натрапити і на третій тип коротеньких за обсягом текстів, які порівняно з двома попередніми трапляються значно рідше. Одним із них є таке паремійне утворення:

На пса уроки,
на kota помисли¹¹.

Композиційна структура цього експлікативного (E) безсюжетного тексту скомпонована з двох формул зсилання (Deportativ), у яких експліцитно не виражений головний дієслівний компонент (зсилаю) – *на пса уроки* (1Dp), *на kota помисли* (2Dp):

$$E / 1Dp + 2Dp /$$

Композиційна структура і побутування всіх трьох типів утилітарно-сакральних текстів від вроків тісно пов'язані з міфологічними уявленнями про хворобу та її походження. Цікавим із цього приводу є західнополіський фольклорний текст, у якому вроки зображені у вигляді міфічної істоти, що здатна швидко переміщуватися в просторі:

Литіли вроки
чириз мора глибокі,
чириз поля широкі...¹²

Подібно до інших хвороб вроки, за народними уявленнями, – це демонічні істоти, які, вселяючись у тіло, шкодили людині. Вони «пили червону кров, в'ялили серце, тягли жили», спричиняючи тяжкі муки. Симптомами цієї хвороби також були різноманітні види болю: знобило за плечима, ломило попереку, крутило в колінах і попереку тощо.

Щоб виговорити вроки, їх треба було спочатку назвати, вгадавши їх походження (формула гадання), а потім вимовити (вишептати) «із сугавців, із голови, із жовтої кості, з красної крові» (формула вимовляння). Однак головне завдання, яке ставив перед собою виконавець okazіонально-обрядового твору і вирішення якого зумовлювало одужання хворого, – це «вигнати», зіслати хворобу «на очерета, на

¹¹ Українські чари / Упоряд. О.М.Таланчук. – К.: Либідь, 1992. – С. 57.

¹² Гуличук І. Тео- й агіонімічні персонажі у структурі західнополіських okazіонально-обрядових текстів від вроків // Treści i mechanizmy przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim. – Ryki: WSUPIZ, 2003. – С. 159.

*болота,/ на свої міста:/ де вітер не віє,/ де сонце не гріє,/ де праведне сонечко не сходить,/ де людський глас не заходить,/ де люди не хрестяться»*¹³. Як аналогічний прийом, використовували наказ або імперативну вимогу недузі йти геть, зникнути (формула побажання). Якщо попередні формули гадання і вимовляння були факультативними і без них можна було обійтися, то формули зсилання або побажання були, як правило, обов'язковими складовими компонентами утилітарно-сакрального тексту.

До подібного виду творів належить фольклорне утворення, яке ми розглядали раніше як демонстраційний зразок першого типу текстів від вроків. Воно складається з формули гадання, яка розгортає версію пошуку недуги за статевою належністю тієї чи іншої людини, яка нібито спричинила хворобу, а також із двох формул побажання, в яких висловлена імперативна вимога, аби слабкість зникла геть. Цей перший тип тексту від вроків є класичним *замовлянням*.

Дещо іншою і більш складною є світоглядно-ідеологічна основа другого типу текстів. Композиційна структура вищенаведеного тексту, який його представляє, побудована на міфологічних уявленнях про богів і святих, зокрема про Пресвяту Богородицю та Петра і Павла, які ідеологічно співвідносні з християнською міфологією і відповідними віруваннями. Священний статус цих персонажів, за народними уявленнями, є джерелом їхньої сили і могутності, що дозволяло використовувати цей фактор при лікуванні хвороб, зокрема вроків¹⁴. Тому у наведеному утилітарно-сакральному тексті не виконавець фольклорного твору, а священні персонажі Пресвята Богородиця, Петро і Павло знімають вроки, тобто очищають, виліковують людину, що передано в тексті у третій формулі дії (ЗАк). Фольклорні утворення такого характеру, що належать до другого типу текстів і в яких тео- або агіоморфні персонажі зцілюють адресата від хвороби, є *народною молитвою*.

Третім типом текстів, який використовували при лікуванні вроків, є *примовка*, характерною рисою якої, за твердженням О. Лабащук, є простота композиційної організації¹⁵. Попередньо проаналізоване коротке паремійне утворення складається з двох формул зсилання, які лаконічно відображають суть усієї обрядової ситуації. Такі композиційно-структурні формули, як вимовляння, гадання або ж експлікативна частина з формулами *суб'єкта, дії* та інших структурних одиниць для цього типу утворень не властиві. Натомість поширеними є довші примовки, в основі яких лежить паралелізм. Крім того, такі твори дуже часто супроводжувалися відповідними ритуальними діями з використанням певних предметів, а їх виконання було чітко регламентоване в часі та просторі.

Крім трьох основних типів оказіонально-обрядових текстів від вроків, в українській магіко-сакральній практиці іноді використовували так звані контаміновані твори (молитви-замовляння, замовляння-молитви). Такі зрощені фольклорні утворення нічим не відрізнялися від звичайних народних молитов і замовлянь, про які йшлося вище.

Розвиток української фольклористики і літературознавства, як слушно зауважив відомий дослідник І. Денисюк, рухається в напрямі визнання величезної жанрової різноманітності фольклору та літератури і в минулому, і в наші дні. Це зумовлює тенденцію до теоретичного осмислення й обґрунтування кожного окремого елемента розбудованої системи жанрів, до наукової класифікації у жанрознавстві взагалі, що передбачає вироблення загальноновизначених її критеріїв¹⁶. Визначення подібних критеріїв сьогодні також необхідне для ефективного вирішення проблеми розрізнення і виділення жанрових типів українського оказіонально-

¹³ Українські чари... - С. 52.

¹⁴ Див.: Гунчик І. Тео- й агіонімічні персонажі у структурі західнополіських оказіонально-обрядових текстів від вроків... - С. 147-165.

¹⁵ Лабащук О. Українська примовка: структура, побутування, функції... - С. 21.

¹⁶ Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX - початку XX ст. - Львів: Академічний експрес, 1999. - С. 24.

обрядового фольклору. На нашу думку, одним із таких важливих критеріїв, що дає змогу відрізнити народну молитву від замовляння, примовки та інших споріднених жанрів, є чітко представлена в утилітарно-сакральному фольклорному творі **ідея божества**, яка художньо реалізована в образі божества, божественному персонажі (персонажах) на рівні поетики, яку В. Пропп вважав першою ознакою, котру треба обов'язково враховувати при визначенні та характеристичі кожного фольклорного жанру¹⁷.

Роль божественного фольклорного персонажа в архітектоніці магіко-сакрального тексту і в рамках відповідної обрядової ситуації, наприклад, при лікуванні вроків, можна пояснити відомим у науці явищем *генотейзму*. Його суть полягає в тому, що коли за певних обставин помістити в умовний центр спеціальний священний предмет, у якості якого можуть виступати цілюща рослина, ритуальний камінь для видавлювання соку, колісниця, кінь, птах та ін., то навколо нього створюється сакральний, священний хронотоп особливого типу. Він характеризується тим, що його священний центр стосовно профанної провінції, де можуть перебувати шкідливі демонічні істоти, має притягальну силу. Внаслідок її дії простір навколо центру зі священним предметом якісно змінювався і очищався, відтягуючи на периферію негативні явища.

Роль такого своєрідного священного предмета у тексті народної молитви виконує божественний персонаж, який через первісно закладену і природно виражену здатність бути носієм священного як одного з проявів сфери сакрального володіння здатністю усувати негативні і протилежні за природою явища, відновлюючи звичайний первинний порядок речей. Саме такою здатністю у народній молитві від вроків наділені образи Пресвятої Богородиці, Петра і Павла. Вони не належать до тих звичайних фольклорних персонажів другорядного плану, які виконують у творі лише естетичну функцію. Їхня роль в оказіонально-обрядовому творі більш вагомая. До таких фольклорних образів, у яких зображені божества вищого пантеону християнської міфології, зверталися за допомогою. При цьому виконавець народної молитви не просто апелює, прохаючи допомогти або благословити процес виговорювання, що можна спостерігати в багатьох замовляннях, у так званих молитовних зачинах. Пресвята Богородиця, Петро і Павло в тексті народної молитви за посередництвом виконавця беруть безпосередню участь у зціленні адресата твору *раба Божого Івана*, що є головним завданням усього лікувального оказіонального обряду від вроків.

Цілком інша ситуація у творах жанрів замовляння і примовки. У них визначальну роль у зціленні від хвороби виконує сам виконавець утилітарно-сакрального твору, а не божественний персонаж. В українській магіко-сакральній традиції ним міг бути знахар, примівник, мольфар чи котрийсь інший представник професійних виконавців, або звичайна людина з числа непрофесійних ситуативних виконавців. Лікуючи від хвороби або допомагаючи іншим у тій чи іншій кризовій ситуації, вони покладалися перш за все на власні сили і внутрішні людські ресурси. Іноді вони могли заручатися підтримкою вищих божественних сил, до яких зверталися із проханням допомогти або благословити власні дії, виражаючи при цьому свою шану і поклоніння божеству:

Господу Богу помолюся,
святій Пречисті[й] поклонюся.
І прошу усіх святих
на допомогу, на порятунок.
І прошу Божої Мати
поблагословити (Параску)
пристриті одговорити...¹⁸

¹⁷ Пропп В. Принципы классификации фольклорных жанров // Пропп В. Фольклор и действительность. – Москва: Наука, 1976. – С. 39.

¹⁸ Ви, зорі-зоричі... Українська народна магічна поезія (Замовляння)... – С. 50.

Звернення за допомогою до божественного персонажа в українських народних молитвах мало, як правило, епічно-експлікавний вигляд, що передбачало наявність в утилітарно-сакральному тексті відповідних формул: суб'єкта (Subjekt, Sb), об'єкта (Objekt, Ob), дії (Aktiv, Ak), руху (Motativ, Mt), стану (Stativ, St), що можна побачити у вищенаведеному фольклорному тексті від вроків. Натомість можлива й інша форма оповіді – апелятивна, що також поширена в фольклорних молитовних текстах. Формульне наповнення такого апелятивного твору передбачає наявність таких інваріантних одиниць: звернення (Vocativ, Vc), побажання (Optativ, Op), прохання (Rogativ, Rg), зсилання (Deportativ, Dp), запрошення (Invitativ, In), гадання (Hariolativ, Hr), вимовляння (Recitativ, Rc), обдарування (Dativ, Dt), величання (Glorifikativ, Gl), страхання (Perteritativ, Pr). Наприклад, апелятивна частина утилітарно-сакрального твору від вроків –

Усі святіє Київські, печерські,
Сили небеснії, станьте, Господи,
На помочі хрещеної, порожденої
Пристріту виговоряти... –

складається з трьох формул звернення (*усі святіє Київські, печерські; сили небеснії; Господи*) і формули прохання (*станьте на помочі пристріту виговоряти*), в якій містяться відомості про адресата тексту жіночої статті (*хрещеної, порожденої*):

A / 1Vc + 2Vc + 3Vc + Rg + Ad /

Пресвята Богородиця, яка зображена в народній молитві від вроків, – це традиційний образ верховного жіночого божества, культ якого, очевидно, склався в українській міфологічній традиції ще задовго до впровадження християнської релігії. Впродовж останнього тисячоліття під впливом християнства він злився з книжними віруваннями про Пресвяту Діву Марію, яка народила Ісуса Христа. Тому в науці прийнято розрізняти народний, тобто фольклорний, образ Богородиці і церковний, власне християнський. «Народний культ Богородиці відрізняється від церковного більшою приземленістю, – зазначає з цього приводу академік М. Толстой. – Богородиця виступає як захисниця від бід, нечистої сили, напастей і страждань. Вона – небесна заступниця, співчутлива, милосердна і учасниця допомоги. Тому до неї часто звертаються в молитвах, замовляннях, заклинаннях»²⁰.

Парні агіоморфні персонажі Петро і Павло, день пам'яті яких за церковним календарем припадає на 12 липня, – це божества християнського походження (апостоли), які займають ієрархічно нижчу сходинку. У міфології вони належать до так званих календарних божеств, що пов'язані з певним річним періодом або святом. У народних віруваннях слов'ян апостоли Петро і Павло є хранителями ключів від раю і пекла²¹. Тому до них, як і до Пресвятої Богородиці, також зверталися за допомогою у народних молитвах і замовляннях. Як стверджує О. Белова, до Петра і Павла на Поліссі молилися за заступництво перед Богом, за спасіння душі, за позбавлення від усіх мук, перед початком роботи, перед жнивими, при родах. У замовляннях ці святі допомагають покращити вилов риби; захищають людей від чародіїв, порчі, уроків, хвороб, від будь-якої зброї; зціляють від епілепсії, кровотечі, лихоманки, хвороб живота, від укусу змії; до них зверталися в замовляннях на забезпечення від залому, на зцілення коней від кольок, а також якщо в корови пропадало молоко²².

¹⁹ Ви, зорі-зоричі... – С. 55.

²⁰ Толстой Н. Богородица // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – Москва: Эллис Лак, 1995. – С. 58.

²¹ Белова О. Петр и Павел // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. (Под общей ред. Н. Толстого). – Москва: Международные отношения, 2009. – Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито). – С. 22.

²² Там само. – С. 23.

Міфологема божества в українських народних молитвах не обмежується її реалізацією у вигляді верховного або річного агіоморфного персонажа. У молитовних фольклорних текстах можна простежити своєрідну ієрархію божественних образів. Найвищу сходинку посідають верховні божества, які характеризуються універсальністю щодо виконання людських прохань і потреб (*Господь Бог, Господь, Бог, Богородиця* та ін.). Функцію календарного божества виконують, як правило, християнські святі (*Миколай, Юрій, Ілля, Петро і Павло* та ін.). Наступну сходинку займають астральні божества – персонафіковані сонце, місяць, зорі, наприклад:

Зорі ви зорішні, свічки Божі архангельські,
як ви, зорі, на раба Божого (ім'я) дивитесь,
так нехай і він, раб Божий (ім'я),
на мене, рабу Богу (ім'я) дивиться
во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа!
Амінь!²³

До ієрархічної «драбини» вищої народної міфології, що відображена у фольклорних молитвах, також належать божества стихії, зокрема, води, землі, вогню (*Огонь-богач, /не йди од нас, / хто тебе буде звати, / не йди з хати²⁴*), персонафіковані дні тижня (*Святий Понеділочку, / Божий, Господній клошнику, / Що по морям кладки кладеш, / А невольника з неволі визволяєш! / Прийми душу раба Божого (Нечипіра), / Да понеси на небеса; / Там свята П'ятниця, / Наша пречистая матінка. / А Правая Середа, / І уся наша праведна рідня, / Свята громада...²⁵*), орнітоморфні божества та ін.

Ці та інші міркування і спостереження над особливостями функціонування української магіко-сакральної традиції дозволяють зробити висновок, що художньо втілена ідея божества, яка реалізована у вигляді фольклорного образу божества, божественного персонажа, котрий здійснює через виконавця фольклору безпосередній вплив на адресата утилітарно-сакрального тексту, зокрема виліковує й оберігає його, сприяє у вирішенні тих чи інших обрядових потреб, належить до тих ефективних критеріїв поетики фольклорного твору, який у сукупності з іншим теоретичним інструментарієм сприятиме вирішенню такої проблеми сучасної фольклористики, як розрізнення і виділення в оказіонально-обрядовому фольклорі трьох основних жанрових типів – народної молитви, замовляння і примовки.

Стаття надійшла до редколегії 4.01.2010
Прийнята до друку 12.02.2010

Towards Defining the Criteria for the Genre Typology of the Ukrainian Occasional and Ceremonial Folklore

Ihor HUNCHYK

The article is devoted to the issue of delineating and distinguishing three major genre types of the Ukrainian occasional and ceremonial folklore, viz. the folk prayer, the charm and the incantation. The author maintains that the leading criterion for the differentiation of the genres is the work-incorporated idea of the deity artistically realized in the divine character on the level of poetics, the latter having been considered by V. Propp to be the first characteristic for defining and characterizing a genre type. In the folk prayer, unlike the charm and incantation, it is the deity in the image of a folklore character whose sacral status, by strong beliefs of the people, is the source of force and power that participates directly in giving assistance to the addressee in the utilitarian-sacral work. Meanwhile, as far as charms and incantations are concerned, in the course of the verbal influence, it is the sorcerer dependable on his own strength

²³ Словесна магія українців / Упоряд. В. Фісуна. – К.: Бібліотека українця, 1998. – С. 84.

²⁴ Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія (Замовляння)... – С. 334.

²⁵ Драгоманов. М. Малорусскія народныя преданія и рассказы. – К., 1876. – С. 36.

and man's inner resources that renders immediate help. The researcher illustrates his conclusions by occasional samples against bewitching with the evil eye, borrowed from well-known folklore collections.

Key-words: occasional and ceremonial folklore, folk prayer, charm, incantation, structure, formula, deity, person.

К определению критериев жанровой типологии украинского окказионально-обрядового фольклора

Игорь ГУНЧИК

Статья посвящена проблеме различения и выделения трех основных жанровых типов украинского окказионально-обрядового фольклора: народной молитвы, заговора и приговора. По мнению автора, главным критерием дифференциации этих жанров является воплощенная в произведении идея божества, которая художественно реализуется в божественном персонаже на уровне поэтики. В. Пропп считал ее первым признаком для определения и характеристики жанрового типа. В народной молитве, в отличие от заговора и приговора, непосредственную помощь адресату утилитарно-сакрального произведения оказывает не сам исполнитель фольклора, а божество, в образе фольклорного персонажа, священный статус которого, согласно народным убеждениям, является источником силы и могущества. В заговорах же и приговорах посредством словесного влияния непосредственную помощь оказывает знахарь, который полагается на собственные силы и внутренние человеческие ресурсы. Свои выводы исследователь иллюстрирует окказиональными образцами народных молитв и заговоров от сглаза, взятыми из известных фольклорных сборников.

Ключевые слова: окказионально-обрядовый фольклор, народная молитва, заговор, приговор, структура, формула, божество, персонаж.

Нові книги

Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009. – 296 с.

У монографії простежено передумови виникнення, історію побутування та поширення у загальнонародному культурному контексті стрілецьких пісень літературного та фольклорного походження, які на початку ХХ ст. стали фундаментом розвитку національно-патріотичної свідомості українського суспільства. З'ясовано їх внутрішні взаємозв'язки на рівні трьох складових: фольклоризму, фольклоризації і фольклорності.

Уперше докладно розкрито лабораторію фольклоризації стрілецьких пісень із урахуванням феномену їх усного побутування. Особливу увагу сконцентровано на ролі різних історичних, соціокультурних, регіонально-локальних та інших чинників, що впливають на комунікативну ситуацію виконання і характер текстуальних змін. Народні пісні про січових стрільців класифіковано за жанровим розподілом, окреслено діахронні періоди та сфери їх функціонування. Дослідження ґрунтується на значному фактографічному (польовому й архівному) матеріалі. Книгу проілюстровано картосхемами, світлинами та рукописними документами.

Ошуркевич О. Там, під Берестечком. Статті, нариси. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 144 с.

Духовна енергетика героїчних виявів минулого у плині років не затрилася, не загубилася. Вона витає тут, над вікопомним полем Берестецької битви. Пропонується читачам книга містить літературно-художні та фольклористичні статті, розвідки, які безпосередньо стосуються героїчно-трагічних аспектів Берестецької битви 1651 року, фактів ушанування героїв, полеглих за волю України. Тут розглянуто різножанрові твори «берестецької» тематики – поезію, художню прозу, драматургію. Використано великий цикл творів живої фольклорної традиції – легенд, переказів, що зафіксовані протягом останніх десятиліть. У додатку поміщено авторські автентичні записи, які своїм змістом пов'язані з подіями битви, сумними бувальщинами нашої епохи.